

Privat mödra- och spädbarnsvård och framväxten av förlossningshem

I dagens Sverige behöver gravida inte betala för sin förlossning. Men för hundra år sedan kostade det att föda barn, såvida inte fattigvården trädde in eller kvinnan kunde få plats på en filantropisk förlossningsinrättning som tog emot födande utan avgift. Barnafödande var ännu inte en offentlig angelägenhet som ombesörjdes av en välfärdsstat utan något som föräldrar förväntades ordna med och betala för själva.

Det var inte bara förlossningen och vården i samband med den som kostade. Om en kvinna blivit gravid utom äktenskapet kunde annat – såsom socialt anseende, bostad och arbete – stå på spel. I det tidiga 1900-talets Sverige fanns möjlighet att köpa sig både förlossningsvård i enskilt rum, uppehålle i god tid innan barnet skulle födas så att graviditeten kunde hemlighållas och anskaffning av fosterhem eller adoptivföräldrar åt barnen. Många aktörer erbjöd, som vi ska se, en mängd olika tjänster och det fanns också skilda sätt att betala för dem. Det här kapitlet tecknar en bild av de komplexa omständigheter som låg till grund för att det fanns en marknad för privat förlossningsvård. Kapitlet svarar på frågor om vilka tjänster det var som erbjöds och efterfrågades, vilka kostna-

derna var, hur många aktörer och var de fanns samt hur marknadens sammansättning förändrades över tid.

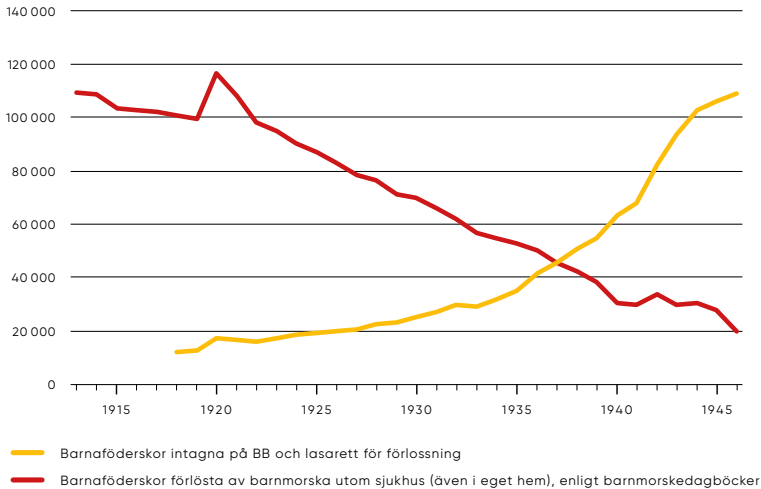
DEN PRIVATA FÖRLOSSNINGSVÅRDENS OMFATTNING

Fram till mitten av 1930-talet var kvinnans eget hem – eller barnmorskans – den vanligaste platsen för en förlossning i Sverige. Men under 1920-talet ökade antalet anstaltsförlossningar, det vill säga förlossningar på BB, sjukhus, lasarett och i anstaltslika förlossningshem. I Sverige skedde övergången till anstaltsförlossning tidigare än i andra europeiska länder där hemförlossningar fortfarande kunde förekomma på 1950- och 1960-talen. Den tidiga övergången påbörjades långt innan Sverige införde fri förlossningsvård 1938.¹

Som förklaringar till denna tidiga övergång till anstaltsförlossning under 1900-talets första decennier har forskning listat en rad faktorer: boendesituationen där såväl trångboddhet som att kvinnan var inneboende hos någon annan gjorde att hon föredrog anstaltsförlossning, att smärtlindring enbart var möjligt att få på sjukhus och att dödligheten för både mödrar och barn minskade med anstaltsförlossningar, att oro för bristen på barnmorskor gjorde att kvinnor sökte sig till anstalter för att vara säkra på att få vård när de behövde, att det var svårare att få eftervård i hemmet samt behovet av vila från det vardagliga hushållsarbetet och familjen.² Befolkningspolitiska ambitioner har också anförts, vilket i sin tur ledde till utbyggnad av antalet förlossningsplatser på anstalt.³ I det här kapitlet kommer vi emellertid att peka på andra orsaker som har att göra med ogifta mödrars situation och synen på utomäktenskapliga barns rättigheter.

År 2021 fanns det 45 förlossningskliniker i Sverige, men hundra år tidigare fanns det många fler institutioner för barnafödande.

Diagram 1.
Barnaföderskor inom och utom
sjukhus 1913–1946.

Källa: Sveriges Officiella Statistik (SOS), Allmän hälso- och sjukvård, 1913–1946.

Anm.: Statistikserien som vi har använt oss av här saknar uppgifter om antal barnaföderskor på BB och lasarett 1913–1917. I historikern Lisa Öbergs avhandling finns ett diagram som redovisar antalet förlossningar i hem och på anstalt, vilket visar att anstaltsförlossningarna var färre än 10 000 per år under tidigt 1900-tal.⁴

År 1929 listade en statlig utredning totalt 141 förlossningsanstalter runt om i landet. Av dessa drevs endast en tredjedel av det offentliga (stat, landsting, kommun). En dryg fjärdedel drevs av det vi idag skulle kalla för civilsamhället: föreningar, stiftelser och företag som Jonsereds fabriker eller AB Luossavaara-Kiirunavaara, vilka grundade förlossningshem och sjukstugor för sina arbetare. En annan civilsamhällelig aktör var Röda Korset som drev många förlossningsanstalter (29 st.), vilket är en relativt okänd aspekt av organisationens historia.⁵

Nästan 40 procent av de förlossningsanstalter som den statliga utredningen kartlade (54 st.) drevs av enskilda personer som var en slags privata entreprenörer i förlossningsvård. Det kunde vara barnmorskor som förestod ett privat förlossningshem, men här fanns också sköterskor, läkare och andra personer som startat förlossningshem. Utredningen ger en ögonblicksbild av hur många privata förlossningshem det fanns i landet när inventeringen gjordes i slutet av 1920-talet.⁶ Genom att kombinera utredningens kartläggning med flera andra källor har vi identifierat minst 181 privata förlossningshem som varit verksamma i Sverige från 1910- till 1940-talet.⁷ Minst 174 av dem var verksamma 1928 och/eller senare, vilket antyder att den statliga utredningen inte lyckades identifiera alla privata förlossningshem som fanns i slutet av 1920-talet. I stället för cirka 40 procent av förlossningsanstalterna kan de privata förlossningshemmen ha utgjort en betydligt större andel av förlossningsvården i landet.

Det behöver understrykas att själva begreppet förlossningshem är svårt att definiera då det har haft skiftande innebörd. I vårt material har förlossningshem ibland inbegripit personer som utan egen vårdutbildning inackorderade havande kvinnor och lät dem bli förlösta av tillkallad barnmorska i hemmet.⁸ Detta var givetvis inte detsamma som en anstaltsförlossning. Men som vi ska se fanns det politiska skäl till att de som systematiskt försörjde sig på att inackordera havande kvinnor kallades för innehavare av förlossningshem av statens inspektörer.

Verksamheten på de privata förlossningshemmen var oftast ganska småskalig, de hade sällan fler än 10 vårdplatser, enligt den statliga utredningen. Vårdavgifterna, däremot, var högre än på förlossningsanstalter som drevs av civilsamhälle eller det offentliga. Där var förlossningsavgiften sällan högre än 20 kronor. De privata förlossningshemmen tog mer betalt: på 24 av 55 privata förlossningshem som den statliga utredningen identifierade kostade det

20 kronor eller mer enbart för förlossningen. Summor om 50 kronor var inte ovanliga.⁹ En piga tjänade cirka 35 kronor i månaden förutom mat och husrum som hon erhöll av sin arbetsgivare,¹⁰ vilket antyder att det inte var de fattigaste som vände sig till de privata förlossningshem som den statliga utredningen redogjorde för.

Utöver denna avgift behövde en kvinna som födde barn betala för den tid hon var inlagd – så kallad vårddygnsavgift. De flesta offentliga anstalter hade ett pris på 1–3 kronor per dag, men de privata verksamheterna hade en helt annan prisbild. Endast 6 av 39 som lämnat upplysning om pris till den statliga utredningen tog mindre än 3 kronor per dag. Vårddygnskostnaden kunde variera mellan 2,50 och upp till 20 kronor per dag. Hur mycket en barnafödelse kostade berodde alltså på om förlossningen skedde i privat, offentlig eller civilsamhällets regi, men dessutom på hur många vårddygn som kvinnan var intagen. Vistelsens längd påverkades av de medicinska vårdbehoven, men också av helt andra faktorer. Det fanns förlossningshem som erbjöd en tids inackordering före förlossning. Detta var ett erbjudande som särskilt riktades till kvinnor som ville vara »obemärkta«, alltså ogifta kvinnor som önskade dölja sin graviditet och som därför ville föda sina barn i hemlighet och sedan lämna bort barnen.

BÄTTRE FLICKA SÖKER OBEMÄRKT INACKORDERING

Våren 1933 annonserade en kvinna – fröken M.A. – i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* under signaturen »bättre flicka« efter ett gott hem på landet där hon kunde få vistas som obemärkt, som alltså var en omskrivning för att hon var gravid utom äktenskapet och ville finna någonstans att bo där hon kunde dölja sin belägenhet. Fröken M.A. sökte någon som kunde ta emot henne under dessa omständigheter och där också barnet kunde få stanna som fosterbarn.

Hon fick svar från fru Hanna Petersson om att inackordering erbjöds i »bildat lugnt o fridfullt hem, hos ensam fru« i Blekinge. »Barnet får stanna som eget barn utan ersättning om så önskas«, skrev Petersson. Hon var inte den enda som hade svarat på annonsen, men just det att barnet skulle tas som eget barn var något som fröken M.A. fäste sig vid eftersom många andra tycktes ha en mer affärsmässig inställning:

Har erhållit rätt många svar på min annons, men de flesta synes vara mycket affärsbetonade. Då jag måste lämna bort barnet, är det ju mycket värt att göra det under sådana förhållanden, då man ej kan veta, hurdan vården blir. Min förvåning var därför mycket stor, då jag erhöll fru Peterssons svar, ty erbjudandena tycker jag ju äro mycket stora som svar å endast en annons. Att lämna bort barnet under sådana förhållanden är ju det tryggaste för oss båda, då man förstår, att vården måste bli god. När det erbjödes att taga ett barn som sitt eget, måste det ju ligga en vanlig längtan efter och moderlig kärlek för ett barn. Jag är mycket tacksam för ert svar på mitt brev och hoppas, jag ej blir missförstådd, då jag gärna ville höra fru Peterssons tankar om hur det skulle ordnas för barnet, om det blir adopterat som eget. Jag väntar det i mitten av oktober. Är läkarevård inberäknad i priset? Kan jag stanna i fam. tills barnet är fött, och erhålla vård där?¹¹

Hanna Petersson svarade att hon sökte efter ett barn »av bättre föräldrar« att adoptera. Förlossningen skulle kunna ske i hemmet, på lasarett eller BB. Läkare fanns i närheten och släktingar kunde få komma och hälsa på och bo med fröken M.A. i hemmet. Inackorderingspriset om 90 kronor per månad var beräknat »i ett för allt«, vilket antydde att allt ingick – såväl förlossning, vistelse som att barnet skulle få stanna.

Korrespondensen mellan fröken M.A. och Hanna Petersson vi-

sar hur en kvinna som behövde köpa diskretion kring sin graviditet helst önskade att den hon anlidade inte tog emot henne och det väntade barnet för pengarna utan verkligen ville ha barn själv. Det som var ett marknadsutbyte mellan två främlingar kunde därmed omformuleras till ett reciprokt hjälpande av varandra.¹² Hanna Petersson som, skulle det visa sig, hade svarat på flera annonser och inackorderat flera gravida ogifta kvinnor i sitt hem mot en avgift, visste också att ett säljargument var att just dekommodifiera affärsuppgörelsen genom att tala om hur barnkär hon var och hur mycket hon längtade efter ett barn att ta hand om.

Hur sådana här arrangemang kom till och såg ut är i allmänhet svårt att veta eftersom de skedde utan myndigheters inblandning och därför sällan har bevarats i arkiven. Att vi har tillgång till korrespondensen mellan fröken M.A. och Hanna Petersson beror på att den har bevarats som avskrifter i den sociala inspektören kyrkoherde Hagbard Isbergs personarkiv, som beskrevs i det inledande kapitlet. Eftersom han var mycket kritisk till marknadiseringen av privat förlossningsvård, eller exploatering av mödrar och nyfödda barn som han själv benämnde det,¹³ samlade han åtskilliga bevis för att få förlossningshem som drevs av vinstintressen stängda och dess föreståndare åtalade. Det gör också att vi måste vara medvetna om varför just den här korrespondensen finns bevarad. Den var, med Isbergs ord, ett bevis för hur »brutalt och hänsynslöst« Hanna Petersson hade gått till väga.¹⁴

Isberg hade fått korrespondensen genom barnavårdsnämnden i Göteborg där fröken M.A. var hemmahörande, och barnavårdsnämnden där nedtecknade också hennes egen version av händelseförloppet. Isberg inledde en fördjupad undersökning av Fru (Jo)-Hanna Peterssons förlossningshem i Nättraby och fick därmed tillgång till såväl korrespondensen som fröken M.A.:s egen berättelse samt tre andra kvinnors öden efter att de haft kontakt med fru Petersson. Gemensamt för dem var att de antingen hade fått svar

på egna annonser, eller att de hade svarat på en annons från fru Petersson i *Skånska Dagbladet* om att kvinnor som väntade nedkomst kunde få plats och att barnet kunde få stanna som eget (utan betalning).

Ett annat gemensamt drag var att ingen hade fått föda sitt barn hos fru Petersson utan överraskande blivit flyttade därifrån kort före nedkomst. Fru Petersson hade skylld på att arrendatorn som hon hyrde sitt hus av förbjöd henne att ta emot gravida inackor-deringar. Petersson blev sedermera dömd till fängelse en månad samt till böter för bedrägeri.¹⁵ Fröken M.A. skildrade händelseförloppet så här, enligt rapporten från Göteborgs barnavårdsnämnd:

Hon tog in hos den 68-åriga fru Petersson den 9 juni 1933 som tillsammans med sin man, som var järnvägsarbetare, bodde i ett sex rum stort hus i Nättraby. Eftersom fröken M.A. väntade barn i oktober var alltså tanken att hon skulle bo hos makarna Petersson i fyra månader för vilket hon betalade 90 kronor i månaden i förskott. Den 4 september meddelade Hanna Petersson att förvaltaren på gården sagt »att hon icke fick hysa ogifta havande mödrar« och att fröken M.A. därför behövde flytta. Petersson föreslog att fröken M.A. skulle ta in på Iverssens förlossningshem i Växjö i stället, men hon tyckte att fröken M.A. kunde vänta med flytten till 9 september, vilket innebar att fröken M.A. skulle behöva betala ännu en månads förskottshyra.

Den 8 september blev emellertid fröken M.A. svårt sjuk och vattnet gick. I stället för att tillkalla barnmorska eller läkare föreslog Hanna Petersson att fröken M.A. skulle resa med bil till förlossningshemmet i Växjö. Fröken M.A. bad Petersson att följa med men hon fick resa fyra timmar med taxi ensam till förlossningshemmet som alltså låg 10 mil bort. Vid framkomsten konstaterade förlossningshemmets föreståndarinna fru Iversen att fröken M.A. hade »svår äggvita«,

det vill säga led av havandeskapsförgiftning, och fru Iversen under-
rättade läkare. Förlossningsarbetet påbörjades under natten den 9
september och senare samma dag födde fröken M.A. tvillingar – två
pojkar där den ena förlöstes med tång. Några dagar senare fick frö-
ken M.A. ett brev från Hanna Petersson som skrev att hon inte fick
tillstånd att adoptera pojkarna på grund av sin ålder:

Kära lilla M.

**Jag har av »myndigheten« fått klart för mig att jag är
olämplig (på grund av min höga ålder) att adoptera ett
barn, måste jag nu sorgligt nog avsäga mig vården och
fostran åt M:s pojkar.**

**En sådan överraskning: En åt far o en åt mor så slipper ni
kivas om vem som ska ha pojken.**

**När nu barnen ska lämnas åt främmande, tyckte jag
det såg lite snöpligt ut att ha endast gammalt tyg. Jag köpte
därför lite ny flanell istället för de gamla skjortorna och
säder alltsammans med.**

**Hoppas att de små oskyldiga pyren skola få ett allt i allt
gott hem o snälla föräldrar.**

Hj. Hälsningar

Tant.¹⁶

Den glättiga tonen i brevet motsvarade knappast den svåra situ-
ation som fröken M.A. och hennes barn hade hamnat i. Hon som
trodde sig ha hittat någon som ville ta emot hennes barn »som eget«
och köpt en tjänst som inkluderade »ett för allt« befann sig nu stå
utan adoptiv- eller fosterföräldrar åt barnen, hon var sjuk och hon
behövde dessutom betala vistelsen på Iversens förlossningshem.
Detta inbegrep förlossningsavgift (50 kr), läkaravgift (25 kr) och
inackorderingsavgift för henne själv (65 kr). Eftersom hon var så
sjuk efter förlossningen och därmed inte kunde ta hand om sina
barn fick hon dessutom betala 1 krona per dag för barnen den knap-
pa månad som hon och barnen stannade på förlossningshemmet.

Den 6 oktober kom pojkarna som fosterbarn till en fru Johansson, vilket sannolikt också kostade en summa även om källmaterialet inte ger upplysning om hur mycket. Båda pojkarna avled sedermera i influensa en dryg månad senare, den 22 november.¹⁷

Förutom de fysiska och känslomässiga förluster vi kan föreställa oss att fröken M.A. drabbades av så kostade graviditeten och hemlighållandet av den henne minst 437 kronor med inackordering hos Hanna Petersson och förlossning på Iversens förlossningshem. Eftersom fröken M.A. hade annonserat som »bättre flicka« kom hon sannolikt inte från ett arbetarhem, vilket ytterligare understryks av att såväl hennes syster som mor kom och hälsade på och stannade hos henne i Nättraby någon vecka, som de betalade Hanna Petersson 45 kronor för – trots att Petersson från början uppgett att M.A. kunde få ta emot besök kostnadsfritt. Även om fröken M.A. troligen inte var fattig kan kostnaderna ha varit kännbara eftersom de var svåra att förutse.

SKAMMENS KOSTNADER

Samtidigt som de flesta förlossningar vid den här tiden var avgiftsbelagda bottnade fröken M.A.:s situation i att hon önskade vara obemärkt, det vill säga hålla graviditet och förlossning hemliga och sedan lämna bort barnet (barnen) för att därefter kunna återvända hem som om inget hade hänt. Även om hennes mor och syster kände till hennes belägenhet då de kom och hälsade på henne, fanns det troligen andra i omgivningen som man ville dölja den oönskade graviditeten för. Orsakerna till att detta hemlighetsmakeri var nödvändigt stavas skam – det stigma som det innebar för en kvinna att få ett utomäktenskapligt barn. Hur omfattande stigmat har varit för ogifta mödrar har debatterats i historisk forskning sedan 1970-talet. Mindre utforskat är dess ekonomiska konsekvenser och hur det kunde drabba mödrar och barn.

Forskning har visat att graden av stigmatisering har berott på sådant som geografisk plats, religion och klass. På platser i landet där de utomäktenskapliga barnen var få har det antagits att stigmatiseringen av ogifta mödrar var större eftersom de tydligt avvek från normen. Enligt samma logik var skammen inte lika kännbar i områden där många utomäktenskapliga barn föddes.¹⁸ I jordbruksområden med många självägande bönder, såsom i västra och centrala Götaland, föddes få utomäktenskapliga barn och en orsak som diskuterats är att den sociala kontrollen var påtaglig i sådana samhällen. I städer och i områden med stora gods, där arbetskraften utgjordes av arbetare, torpare, arrendatorer och tjänstefolk, ska den sociala kontrollen inte ha varit lika stark, och där föddes följaktligen fler barn utom äktenskapet.

De utomäktenskapliga barnen var särskilt många i södra och östra Götaland samt i Svealand.¹⁹ Från 1700-talets sista decennier till 1930-talets början skedde en stadig ökning av andelen barn födda utom äktenskapet i Sverige (se diagram 2) och faktum är att andelen utomäktenskapliga barn var som störst i början av 1930-talet när fröken M.A. födde sina tvillingar. Ökningen märks särskilt tydligt i norra Sverige från och med 1860-talet då Norrland industrialiserades med bland annat trävaru- och gruvindustri – och järnvägen som fick sträckning till Boden och via Malmbanan ända till Riksgränsen. Men de lokala variationerna i andelen barn födda utom äktenskapet var stora.²⁰ Områden som präglades av stark religiositet, exempelvis Västerbotten, hade lägre förekomst av utomäktenskapliga barn. Historikern Robert Eckeryd har visat att i vissa av dessa områden var det få kvinnor som fött fler än ett utomäktenskapligt barn, vilket kan indikera att stigmatiseringen drabbade kvinnorna särskilt hårt i dessa religiösa bygder – de fick inte fler utomäktenskapliga barn efter sitt första »misstag».²¹

Om ogifta mödrar senare kom att ingå äktenskap har det tolkats som att de inte var särskilt stigmatiserade av sin omgivning.

Diagram 2.
Utom äktenskap födda i procent
av levande födda 1775–1967.

Källa: SCB, *Statistiska meddelanden Serie A Bd I:4, Utom äktenskapet födda barn I* (1914), tabell 1. Barnaföderskor med oäkta barn samt levande födda barn utom äktenskapet, 1751–1911; SCB, *Sveriges officiella statistik, Befolkningsrörelsen: översikt för åren 1911–1950*; SCB, *Historisk statistik för Sverige, del I Befolkning 1720–1967* (Stockholm 1969), tabell 37.

Föräktenskaplig konception, det vill säga att kvinnan redan hade eller väntade barn vid giftermålet, var vanligt i Dalarna, Jämtland och Ångermanland under tidigt 1900-tal.²² Det är områden där den så kallade nattfrieriseden var utbredd, vilken innebar att det var allmänt accepterat att unga män uppvaktade jämnåriga kvinnor genom att tillbringa kvällen eller natten med dem.²³ Att föräktenskaplig konception förekom också i andra områden är inte så konstigt om man tänker på att giftermålsåldern var relativt hög, 26–27 år för kvinnor i genomsnitt, och många kvinnor gifte sig inte alls.²⁴

I Stockholm levde många av arbetarklassens män och kvinnor

sedan 1800-talets mitt i så kallade Stockholmsäktenskap, det vill säga i samboförhållanden utan att gifta sig. Att det föddes utomäktenskapliga barn i dessa förhållanden var inte ovanligt och det har anförts som ett skäl till att skammen inte var så kännbar där.²⁵ Men historikern Margareta Matovic, som just forskat om Stockholmsäktenskapen under 1800-talets andra hälft, uppger att få ensamstående ogifta kvinnor med barn är synliga i folkräkningar från den tiden och att det kan bero på att endast ett fåtal av barnen togs omhand av sina mödrar.²⁶ Att kvinnor lämnade bort sina barn kan i sin tur tolkas som att skammen, eller något annat, trots allt drabbade de kvinnor som inte sammanbodde med fadern till barnet. Det fick hur som helst konsekvenser för barnen.

De ekonomiska konsekvenserna av ett utomäktenskapligt barn var en stor utmaning för ensamstående ogifta kvinnor. Den ekonomiska utsattheten kunde bero på stigmat, men också på att modern blev ensam med kostnaderna – oavsett om hon behöll barnet eller inte. De ekonomiska kostnaderna blev faktiskt högre för ogifta mödrar under 1800-talet än tidigare, menar historikern Marie Lindstedt Cronberg, eftersom fäder då i större utsträckning kunde slippa att betala underhåll. Anledningen var det barnamordsplakat som kung Gustav III lanserade 1778 i syfte att förhindra barnamord och underlätta för ogifta mödrar att undkomma skammen.²⁷ Under 1600- och 1700-talen var sexualmoralen mycket sträng och det var straffbart att ha sex utom äktenskapet, vilket ett utomäktenskapligt barn var det ultimata beviset för. Den desperata situation som många ogifta mödrar hamnade i ledde till att en del tog livet av sina barn. Faktum är att en tredjedel av dödsdomarna i Sverige under 1700-talets mitt gällde just barnamord.²⁸

Med barnamordsplakatet, eller skrivelsen till hov- och överrätterna som det faktiskt var, gjorde kungen det möjligt för en ogift gravid kvinna att föda sitt barn anonymt och att låta anteckna föräldrarna som okända i kyrkoboken. Varken barnmorskan eller

---

**UTDRAG UR REPORTAGEBOKEN
EN PIGA BLAND PIGOR
AV JOURNALISTEN ESTER BLENDA
NORDSTRÖM. BOKEN KOM UT 1914:**

– Fy fasan du – tro aldrig på karar! var Annas ständiga och ideligen upprepa-
de varning till mig. Ja säger de du, att
ja ä så rädd för karar så dä knappt ja
törs dansa me dom på logen en gång.
Di lurar flickorna så dä synn å skam
å mamma hon har allti sagt att dom
ä de farliaste som finns.

– Dä törs du väl aldrig gifta dig
heller? frågar jag, ty detta är innan
Anders dykt upp vid horisonten.

– Jo gifta! men innan en kommer så
långt du, så ä de mycke! Innan en får
dom dit du! Gifta sig det törs en väl,
men var du säker på, att kan dom
komma unnan prästen så gör dom.

Anna ser otroligt viktig ut och hennes
runda ögon stirra rätt ut i begrundan.
Anders är ännu en chimär och hennes
själ har ännu inte berörts av kärlekens
förunderlighet. Varför hon med den
utomstående obarmhärtighet välbe-
hagligt dröjer vid faran av umgängelse
med manfolk och oklokheden av att
intressera sig för dem, och aldrig kan
hon i nog starka ord framhålla sin räds-
la och avsky för dem.

– Du är dum, predikar jag med den
förlovades säkerhet. Karar ä inte ett smul
farliga. Egentligen ä de bara dumma.

– Dumma! Dom! Näj du, men jäntera
ä dumma, dä va dom ä! Ä de undlit om
ja ä rädd, när ja har så många bekanta
flickor som de gått galet för. Har ja inte
en syster kanske som kom hem i vårasse
– å nu sitter hon där me en unge å poj-
ken som ä far te'n ger tjyven i bå henne
å barnet. Han har inga pengar å hjälpa
dom me å nu får mamma ha dom båda
två. Dä inte rolit inte å komma hem på
de viset. Förr ginge ja i åna än ja tordes
gå hem om de blidde så för mej. Ja
säger de du – va tror du dom skulle säga
hemma om du kom hem å talte om, att
du skulle få en oäkta. Ja bara säger de,
va tror du din mamma skulle säga?

– Det vet jag verkligen inte.

– Nä, du vet inte de, å de vet inte ja
heller. Men fy tjyven, de säger ja. Förr
ginge ja i åna två gånger om. Mån-
tro, di går här å ä så styva med sina
fästmän, jäntera så länge de varar, för
glädjen ä inte så lång. Sen går dom
där. Å pojka har inte så dom kan gefta
sej å knappt så di kan hjälpa te å beta-
la för ungen. Tror du dä så livat då?
Nej, ja säger de du – fy fasan för karar! ²⁹

prästen i den församling där barnet föddes fick fråga ut modern om hennes och faderns identitet. Modern, samt i förekommande fall fadern, slapp framträda offentligt i kyrkan och i de domstolsförhandlingar som fördes när någon hade begått ett så kallat lägersmål – det vill säga brottet att ha ingått en utomäktenskaplig sexuell förbindelse. Detta gjorde att fädernas möjligheter att slippa försörjningsansvar ökade, och på så sätt fick barnamordsplakatet oavsedda ekonomiska konsekvenser för mödrarna.³⁰

Förutom uteblivet underhåll från fäderna var utomäktenskapliga graviditeter förbundna med andra ekonomiska kostnader, särskilt för kvinnor ur arbetarklassen. Bland ogifta barnafödorskor 1908–1911 var tjänarinna det vanligaste yrket; 32 procent av de ogifta mödrarna var tjänarinnor – eller pigor som de också kallades – enligt en utredning av Statistiska centralbyrån.³¹ Pigor bodde vanligtvis hos sina arbetsgivare, och om de blev gravida kunde de bli av med både arbete och bostad. Orsakerna kunde vara att arbetsgivaren inte ville bli förknippad med stigmat, inte ville ha barn i hushållet eller inte önskade en piga med nedsatt arbetsförmåga.³² Eckeryds studie av ogifta mödrar i Ångermanland under tidigt 1900-tal visar att endast tre av tio pigor som fått barn bodde kvar i hushållet de tjänade tre månader efter födseln. De flesta flyttade hem till sina föräldrar, men det fanns också de som behövde se sig om efter en annan anställning.³³

Till skillnad från arbetarklassens kvinnor födde medel- och överklasskvinnor relativt få utomäktenskapliga barn.³⁴ Kvinnor inom dessa grupper hade mycket mer att förlora i socialt anseende på att få ett utomäktenskapligt barn. Skammen innebar sociala kostnader för dem, som kunde innebära att de i framtiden gifte sig med en man ur en lägre socialgrupp eller inte gifte sig alls.³⁵ Det är möjligt att medel- och överklassens kvinnor – och män – hade större kunskap om och tillgång till preventivmedel samt andra utvägar vägar, såsom abort, än vad arbetarklassbefolkningen hade. Detta kanske särskilt efter att

Lex Hinke – en lag som förbjöd preventivmedelsinformation, trätt i kraft 1910.³⁶ Men det är också möjligt att medel- och överklassens kvinnor oftare utnyttjade möjligheten att förbli okända mödrar för att dölja sina utomäktenskapliga graviditeter. Med barnamordsplakatet lades grunden för att gravida ogifta kvinnor skulle kunna resa iväg och föda sina barn på annan ort och sedan lämna barnet i någon annans vård. Därigenom skapades en efterfrågan på, och ett utbud av, tjänster som riktade sig till dem som på detta sätt ville hålla sin graviditet hemlig.

Kungamakt och stat bidrog med vissa »lösningar«. Under 1800-talet kunde utomäktenskapliga barn »köpas in« på barnhus som fanns på flera platser i landet. Det innebar att föräldrar, som önskade vara okända, kunde betala för att få lämna in sitt barn på barnhus.³⁷ På Allmänna barnhuset i Stockholm var mellan 19 och 27 procent av de intagna barnen inlösta av okända föräldrar under perioden 1906–1915.³⁸ Historikern Birgit Persson menar att det främst var välbeställda mödrar och fäder som hade råd att betala den avgift som krävdes för full anonymitet. Anonymitetsrätten blev därför en klasslag.³⁹ På Allmänna barnhuset var det möjligt att en ogift mor fick summan reducerad om hon ammade minst två spädbarn i åtta månader innan hon lämnade barnhuset.⁴⁰ En fattig eller ogift mor kunde också få lämna barnet mot en lägre avgift, men då gick det inte att vara anonym.

Allmänna barnhuset var öppet för dessa typer av arrangemang fram till att lag om barn utom äktenskap trädde i kraft 1917. Denna lag innebar slutet på en nästan 140-årig epok där staten sanktionerat anonyma föräldraskap. Varje utomäktenskapligt barn skulle nu få sina föräldrar registrerade. Efter att Allmänna barnhuset, liksom flera andra barnhus, hade stängt möjligheten för föräldrar som ville vara okända att lämna in sina barn mot avgift, återstod för önskat gravida kvinnor som ville vara »obemärkta« att resa i väg och föda sina utomäktenskapliga barn i hemlighet, såsom fröken M.A. gjorde. Det kunde vara ett sätt att undfly skammen för att bibehålla sina

egna möjligheter till ett gott liv. Sammantaget kunde ogifta gravida kvinnor, oavsett klasstillhörighet, behöva parera såväl sociala som ekonomiska kostnader till följd av en utomäktenskaplig graviditet.

TILLFLYKT PÅ ANNONS

Med tidningsmarknadens utveckling under sent 1800-tal, då allt fler billiga dagstidningar började distribueras i Sverige,⁴¹ etablerades tidningsannonser som en ny kanal för kontakt mellan kvinnor som ville vara obemärkta och erbjudanden om diskreta förlossningar och inackorderingar. Annonser riktade till obemärkta förekom så gott som dagligen i de största dagstidningarna under 1900-talets två första decennier.

För att undersöka vilka tjänster som erbjöds »obemärkta« har vi samlat annonser ur *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Stockholms-Tidningen* som publicerades i mars månad vart femte år 1905–1935. Totalt identifierade vi 584 unika annonser, varav 489 i sitt ordval riktade sig specifikt till obemärkta. Under de tidsperioder vi bevakade var dessa annonser publicerade 672 gånger eftersom samma annons kunde förekomma i flera tidningar samtidigt eller under flera dagar.

142 av annonserna marknadsförde vårdtjänster och inackordering till obemärkta, många gånger i kombination. Avsändarna var vanligtvis privatpraktiserande barnmorskor eller sjuksköterskor som tog emot kvinnor för förlossning i sina hem, men några rubricerade sig som privata förlossningshem som hade ogifta gravida kvinnor som särskild målgrupp. Gemensamt för annonsörerna var att de genom ordval som »obemärkt«, »ogenerad« och »diskret« signalerade att de var medvetna om, och använde sig av, det sociala stigma som en utomäktenskaplig graviditet innebar. Förutom vård kunde en kvinna, eller flicka som det ofta stod i annonserna, erbjudas inackordering en tid innan förlossningen.

Mat, husrum och vård kunde vara avgiftsbelagda, men det förekom även att barnmorskor tog emot »obemärkta« i utbyte mot att den gravida kvinnan utförde visst arbete. Eftersom egna arbetsinsatser kunde reducera priset var detta en lösning för ogifta kvinnor utan kapital. Barnmorskor kände givetvis till den svåra situation som många ogifta mödrar befann sig i och kan ha agerat av solidaritet, men samtidigt var detta ett sätt att erhålla billig – eller till och med gratis – arbetskraft. Privatpraktiserande barnmorskor befann sig själva i en svår ekonomisk situation några decennier in på 1900-talet, då deras verksamhet mötte konkurrens från ett ökat antal förlossningsplatser på BB.⁴²

Annonserna gällde framför allt tjänster i Stockholmsområdet, vilket inte är så konstigt med tanke på att de tidningar vi valt var Stockholmsbaserade även om de distribuerades ut i landet. Men det finns exempel på annonser från Malmö i söder till Umeå i norr. Sammanlagt nämndes 22 andra orter förutom Stockholm. Det visar att denna typ av tjänsteutbud inte uteslutande var ett storstadsfenomen utan fanns i hela landet.

Bland annonsörerna fanns de som förutom vård och inackor-dering erbjöd sig att ordna ett hem för barnet. Det var en helhetslösning som såldes: möjligheten att köpa sig såväl vård som diskre-tion kring både graviditet och barn.

Att en sådan helhetslösning erbjöds framgick inte alltid av an-nonsen, utan var information den gravida kunde få efter att ha kon-taktat annonsören. Vi vet exempelvis att Skänninge privata förloss-ningshem anordnade såväl fosterhem som adoptivhem åt barnen utan att det explicit uttrycktes i deras annonser.

Skänninge privata förlossningshem var ett förlossningshem som fick den sociala inspektören Hagbard Isbergs ögon på sig 1930 då han undersökte vad som hände med barnen som fötts där. Av 28 mödrar som han lyckades få kontakt med hade endast tre behållit sitt barn. Åtta mödrar hade själva skaffat fosterhem eller placerat

Bild 3. SvD 29/3 1920, s. 16.

Bild 4. SvD 12/3 1910, s. 15.

Bild 5. DN 5/3 1915, s. 16.

barnet på barnhem medan en mor hade låtit sitt barn stanna på förlossningshemmet och 16 mödrar hade tagit föreståndarinnans hjälp för att skaffa fosterhem.⁴³ Inspektionen visade att föreståndarinnan och hennes man som tillsammans drev förlossningshemmet, hade sysselsatt sig med illegala adoptioner. De hade tagit 300 kronor per barn för att skaffa ett adoptivhem, vilket 2021 motsvarar drygt 9 000 kronor.⁴⁴ Dessutom hade makarna förmedlat ersättningar till adoptivföräldrarna (1 000–2 000 kr), vilket var i strid med gällande lagstiftning eftersom adoptivföräldrar inte fick tjäna pengar genom att ta hand om barn. Visserligen kunde biologiska

Bild 6. DN, 1925, 17 mars, s. 17

föräldrar välja att betala ett så kallat vederlag för att trygga barnets uppväxt. Men vederlag fick inte betalas ut direkt till privatpersoner utan skulle betalas till barnavårdsnämnden som kunde investera pengarna i livränta åt barnet.⁴⁵

Mödrar som anlidade Skänninge privata förlossningshem betalade mellan 1 200 och 2 300 kronor för att få barnet bortadopterat. Dess-

utom behövde de betala inackorderings- och förlossningsavgift samt allehanda andra utgifter som tillkom efter hand. En kvinna med ansträngd ekonomi berättade att hon hade betalat 1 750 kr för inackordering, vård och adoption.⁴⁶ Summan motsvarade två årslöner (kontant lön + kost och logi) för en piga.⁴⁷ Detta antyder att den här typen av lösningar knappast var möjliga för de fattigaste kvinnorna. Man behövde kapital för att kunna köpa sig fri från skam.

Den största grupp av annonser (347 st.) som vi har identifierat kom från privatpersoner eller personer som i vart fall inte presenterade sig som vårdgivare. Dessa annonsörer framträdde inte med någon yrkestitel utan endast med kortfattade kontaktuppgifter, och annonsörens namn skrevs sällan ut. Annonserna erbjöd allt från hyra av rum till jobb åt ogifta gravida kvinnor. Också inom denna grupp av annonsörer salufördes olika arrangemang för barnen – som att fosterhem eller adoptivhem kunde anskaffas eller att barnet efter födseln kunde få stanna.

En effekt av skammen kring en utomäktenskaplig graviditet var att kvinnan kunde riskera att förlora både arbete och bostad om det blev känt att hon väntade barn. Pigor som bodde hos sina arbetsgivare var extra utsatta. Att ta anställning hos någon som öppet deklarerat att de välkomnade en ogift gravid kvinna kunde därför

bli en lösning. Kvinnor som var i akut behov av ny bostad och arbete hade troligen en sämre förhandlingsposition om lönevillkor än andra. Därför kan annonserna i själva verket ge oss en inblick i en marknad för särskilt lågavlönat tjänstefolk. Många annonser skriver fram att den obemärkta kan få mat och husrum mot lättare arbete eller någon hjälp i hemmet. Annonssören sålde då mat, husrum och tystnad i utbyte mot arbete. Pengar tycks inte ha varit en del av transaktionen. Det var av allt att döma en bytesekonomi där husligt arbete kompensades med tolerans och tystnad.

Trots att lön sällan nämns i annonserna har vi funnit 24 annonser där det faktiskt sägs något om ekonomisk kompensation. I en annons från 1930 erbjuds en obemärkt flicka med »längre tid kvar» (av graviditeten) och kuning i matlagning plats i huvudstaden för 25 kronor (se bild 13.). Den kontanta lönen för en ensamjungfru i ett hus-håll i Stockholm 1930 var i genomsnitt 50 kronor per månad.⁴⁸ Alltså erbjuds en kvinna som ville vara obemärkt hälften av lönen. Vad vi tycks bevittna här är en form av lönedumpning som ogifta gravida kvinnor i desperata situationer fick betala för.

Bild 7. Stockholms-Tidningen 14/3 1925.

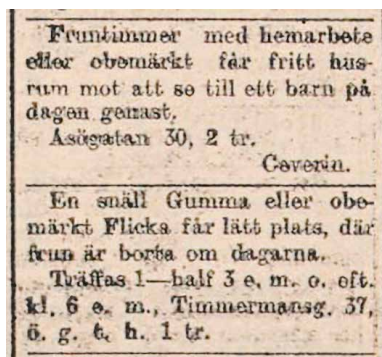

Bild 8. Stockholms-Tidningen 22/3 1905, s. 8.

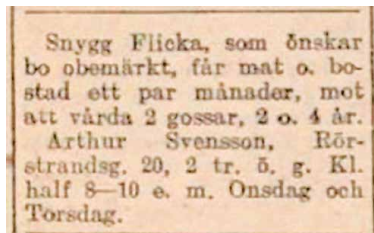

Bild 9. Stockholms-Tidningen 2/2 1910, s. 8.

Bild 10. DN 20/3 1930, s. 25.

En obemärkt flicka kan
få plats att hjälpa till i kaf-
fékök, helst den, som är van
vid all matlagning. Äfven
lön. Svar till "Kafé 1910",
tidningskontoret 37 Odenga-
tan.

Bild 11. *Stockholms-Tidningen* 18/3 1910, s. 12.

Ord., barnkär, obem. Flicka,
hålst bättre, får pl. gen. Lön efter kompet.
Sv. end. 1.30—2.30 s. eft 4 å A. Vasa 23 00.

Bild 12. *DN* 23/3 1920, s. 18.

OBEM. FL (Ensamj.), kunn. i matl., m.
längre tid kvar får pl. i Sthlm i ord. hem
den 15 Mars. Lön 25 kr. Alsten 8 42.

Bild 13. *Stockholms-Tidningen* 7/3 1930, s. 20.

Ett antal annonser (95 av totalt 584) från barnmorskor och förlossningshem hade ett mer allmänt tilltal och riktade sig inte specifikt till dem som ville vara obemärkta. De saluförde vagt definierade tjänster som god vård, inackordering eller vände sig till kvinnor »i behov av en barnmorska«. Dessa annonser är ett uttryck för att kvinnohälsan under tidigt 1900-tal fortfarande bedrevs av privatpraktiserande barnmorskor som kunde göra mer för kvinnorna än att förlösa dem. Det innebar att också gifta kvinnor hade kontakt med privatpraktiserande barnmorskor, och att även gifta kvinnor tog in på privata förlossningshem. Ett utmärkande drag för dessa

annonser är att barnmorskans eller förlossningshemmets namn och adress framgick, till skillnad från vissa annonser som riktade sig till obemärkta.

Intressant nog har vi funnit att en och samma annonsör, exempelvis barnmorskan Elsa Högberg, både vände sig till kvinnor i allmänhet och till kvinnor som ville vara obemärkta. I annonsen som riktade sig till obemärkta uppgav hon inte sitt namn, utan annons-texten löd: »Verkl. god inack. för obemärkt. A. t. Lidingö 137.«⁴⁹ Via telefonnumret Lidingö 137 har vi kunnat identifiera att annonsören är barnmorska Elsa Högberg i stadsdelen Herserud på Lidingö. »Barnm. Fru E. Högberg, postadr. Herserud, emott. Inackorderingar. Bästa vård. Allm. Tel. Lidingö 137.«⁵⁰

Detta kan tolkas som att en barnmorska som värnade om sitt rykte undvek att få sitt namn associerat med den stigmatiserade gruppen »obemärkta« även om också dessa var potentiella kunder hos henne. Det säger något om hur starkt stigmat var – att det kunde »smitta« andra såsom barnmorskor, arbetsgivare eller släktingar.⁵¹

FÖRÄNDRING ÖVER TID

Den statliga sanktioneringen av okända föräldrar upphörde 1917 efter att det hade varit lagligt att föda barn anonymt i nästan 140 år. Lag om barn utom äktenskap blev nådastöten efter en mångårig debatt som såväl feminister som barnavårdsintresserade personer engagerat sig i.⁵² En av dem var kyrkoherde Hagbard Isberg, som redan 1905 höll ett tal med titeln »Det oäkta barnets rätt« på Nordiska barnavårdskonferensen i Köpenhamn. I sitt tal påpekade han att omkring 14 000 barn per år fick anteckningen »fader okänd« i kyrkboken, och att möjligheterna att lämna in utomäktenskapliga barn till barnhus utgjorde en slags barnhandel: »För den som har råd är det enkelt nog att blifva far eller mor för att sedan köpa sig fri från faders- och modersplikerna. Det kostar bara några hundra kronor.«⁵³

Han menade vidare att det utomäktenskapliga barnets rätt måste bestå i att ha såväl en mor som en far, rätt att bära faderns namn och ärva honom (utomäktenskapliga barn hade samma år som han höll talet fått rätten att ärva sina mödrar), rätt till underhåll från fadern upp till 15 års ålder och att fäderna skulle betala underhåll till mödrarna en månad före och efter nedkomsten. Isberg konstaterade att roten till att de utomäktenskapliga barnen saknade dessa rättigheter var barnamordsplakatet:

Vi har i vår svenska lagbok ett kungligt bref som tillåter kvinna vid förlossning att blifva okänd. Ingen får lof att åtala henne, ingen får lof att spörja om hennes person eller stånd. Barnet blir således genom denna lag beröfvadt både fader och moder. Härmed är det från hednatiden härstamade brukat att »sätta ut« barnet sålunda sanktionerat. Af rättfärdighet och barmhärtighet mot det oäkta barnet må lagen af 1778 om okänd moder bort.⁵⁴

Sålunda argumenterade Isberg, liksom många andra, för att barnamordsplakatet skulle tas bort och ersättas med annan lagstiftning, vilket alltså skedde tolv år senare med 1917 års lag om barn utom äktenskap. Lagen innebar med historikern Helena Bergmans ord att staten nu skulle »fostra till föräldraskap« så att fler barn skulle bli såväl försörjda som omhändertagna av sina föräldrar. För varje utomäktenskapligt barn skulle kommunen utse en barnavårdsman som skulle hålla de utomäktenskapliga barnens vård under uppsikt och kräva fäderna på ekonomiskt underhåll till mödrarna.⁵⁵ Å ena sidan innebar detta att ogifta mödrar hade större chans att få ekonomiskt understöd från fäderna – även om indrivningen av underhåll inte alltid lyckades.⁵⁶ Å andra sidan gjorde lagen det svårare att undfly skammen genom att föda barn i hemlighet. Förändrade detta förlossningsmarknaden på något sätt?

Idéhistorikern Roger Qvarsell har i en studie av barnbördshuset Pro Patria, som drevs av ett kungligt sällskap, dragit slutsatsen att de anonyma födslarna avtog innan barnamordsplakatet avskaffades och att lagändringen därmed speglade en allmänt förändrad praxis.⁵⁷ Vårt material, som handlar om annonsutbudet på tjänster till mödrar som ville vara okända, tyder på det omvända (se tabell 1). Antalet unika och publicerade annonser som vände sig till obemärkta var särskilt många 1910 och 1915 men blev drastiskt färre 1920 och framåt, det vill säga efter att lag om barn utom äktenskap trätt i kraft. Det visar att så länge det var lagligt att föda barn anonymt fanns det många aktörer som öppet annonserade sådana tjänster. Trots att de anonyma födslarna gick ner på ett BB som Pro Patria fanns det åtskilliga privatpraktiserande barnmorskor som erbjöd sådana tjänster.

Att annonserna avtar från 1920 behöver inte betyda att barnmorskor och andra privatpraktiserande aktörer minskat utbudet på tjänster till obemärkta; det kan bero på att annonsmarknaden förändrades. Vi vet att *Stockholms-Tidningen* under 1920-talet fick en striktare hållning kring det moraliska innehållet i sina annonser, bland annat slutade man ta in reklam för preventivmedel.⁵⁸ Det är möjligt att annonser som saluförde barnmorskors tjänster till »obemärkta« också ansågs oanständiga och därför inte fick publiceras där. Den här typen av annonser avtog i alla tre tidningar som vi har studerat så det tycks spegla en generell trend bland de Stockholmsbaserade tidningarna.⁵⁹ Det kan också ha varit så att annonspriset höjdes, även om vi saknar sådana indikationer. Slutligen kan annonsörerna ha sökt sig till andra kanaler än just dessa tre dagstidningar. Kvinnomagasinet som *Husmodern* innehöll annonser från såväl barnmorskor som privata förlossningshem som riktade sig till obemärkta, liksom annonser från obemärkta som sökte arbete, bostad eller inackordering.⁶⁰

I vårt annonsmaterial finns endast ett fåtal annonsörer som rub-

Tabell 1.
Annonser i tre svenska dagstidningar som erbjöd
tjänster till gravida kvinnor 1905–1935.
Antal unika annonser (och antal publiceringar).

ÅR	Barnmorskor och andra som saluförde vård och inackordering till »obemärkta« kvinnor	Semi-anonyma annonsörer som saluförde boende och/eller arbete till »obemärkta« kvinnor	SUMMA annonser som riktade sig till obemärkta	Barnmorskor och andra professionella som saluförde allmänna vård-tjänster	SUMMA annonser
1905, mars	21 (21)	22 (22)	43 (43)	19 (88)	62 (131)
1910, mars	23 (49)	148 (156)	171 (205)	23 (47)	194 (252)
1915, mars	44 (138)	130 (144)	174 (282)	26 (64)	200 (346)
1920, mars	12 (14)	27 (30)	39 (44)	10 (14)	49 (58)
1925, mars	20 (55)	10 (10)	30 (65)	15 (34)	45 (99)
1930, mars	11 (11)	6 (7)	17 (18)	1 (1)	18 (19)
1935, mars	11 (11)	4 (4)	15 (15)	1 (1)	16 (16)
TOTAL:	142 (299)	347 (373)	489 (672)	95 (249)	584 (921)

ricerade sina verksamheter som privata förlossningshem. Men statistik som inhämtats från barnmorskors dagböcker visar att antalet kvinnor som förlöstes på förlossningshem ökade efter 1917 års lag och nådde sin höjdpunkt 1938 (se diagram 3).

Det är viktigt att komma ihåg att de flesta förlossningar skedde i kvinnans eget hem fram till 1937 då antalet kvinnor förlösta på BB

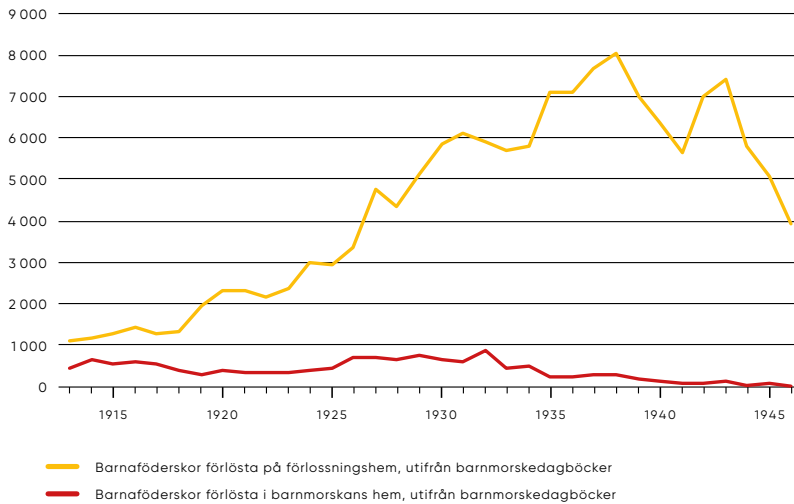
och sjukhus för första gången översteg antalet hemförlossningar. Diagram 3 visar att förlossningar i barnmorskans hem, alltså sådana tjänster som många av annonserna förmedlade, förde en tynande tillvaro, rimligen på grund av konkurrensen från förlossningar på BB och sjukhus men möjligen också från förlossningshemmen. Öberg menar att privatpraktiserande barnmorska var ett yrke som försvann, och i sina studier om Stockholms barnmorskor noterar hon att de under 1920-talet fick allt färre uppdrag och att privatpraktiserande barnmorskor inte längre fanns i huvudstaden på 1930-talet.⁶¹ På nationell nivå skedde detta inte lika snabbt. Trots att de privatpraktiserande barnmorskorna minskat med 110 i antal sedan 1924 utgjorde de 1927 fortfarande drygt 20 procent av alla barnmorskor.⁶²

Förlossningshemmen som vi ser i diagrammet förestods inte enbart av privata företagare utan kan även ha grundats av kommuner, stiftelser och civilsamhällets organisationer, vilket diskuterades inledningsvis i detta kapitel. Men vår sammanställning av förlossningshem som vi lyckats lokalisera visar samtidigt minst 181 privata förlossningshem i landet, och merparten av dem var verksamma 1928 eller senare. Det tycks alltså ha skett något under 1920- och 1930-talen som gjorde att just verksamheter som kallades förlossningshem blev nya aktörer på förlossningsmarknaden.

Detta styrks av de iakttagelser som Isberg gjorde 1928 då han uppmärksammade att:

I en bygd här i landet har sedan åtskilliga år tillbaka det ena lilla privata förlossningshemmet vuxit upp efter det andra, såsom svampar dyka upp ur jorden. Dels på grund av flitigt annonserande, dels av andra skäl ha de privata förlossningshemmen i antydde bygd mer och mer ådragit sig min uppmärksamhet. Den öppna dörren, genom vilken man kunde stiga in för att få närmare kännedom om verksamhetens omfång och art, har emellertid ej stått mig till buds.⁶³

Diagram 3.
Barnaföderskor förlösta i barnmorskas hem
respektive förlossningshem 1913–1946.

Källa: Sveriges Officiella Statistik (SOS), Allmän hälso- och sjukvård, 1913–1946.

Vilka annonser Isberg hade sett är oklart, men hans önskan att komma innanför dörren till förlossningshemmen infriades när han blev utsedd till Statens inspektör av privata förlossningshem och spädbarnshem samma år, ett uppdrag han kom att inneha 1928–1938. Det innebär att han reste land och rike runt för att göra inspektioner – ofta oanmäld.

DE PRIVATA FÖRLOSSNINGSHEMMENS GEOGRAFISKA UTBREDNING

Hur de 181 privata förlossningshem som vi lyckats identifiera, bland annat med hjälp av Isbergs inspektioner, fördelade sig över landet synliggörs i karta 1.

Kartan visar att materialet inte fångar särskilt många privata förlossningshem i östra Götaland samt norra Sverige. Det kan bero på skevheter i källmaterialet, till exempel att Isberg främst utförde inspektionsresor i de södra delarna av landet där han också bodde (han var bosatt i Malmö). Men eftersom det finns uppgifter om att han besökte förlossningshem även i norra Sverige saknas belägg för att han helt ignorerade förlossningshem där. Av SOU 1928:28 framgår att förlossningsanstalterna som listades för norra Sverige främst var landstings- eller kommundrivna lasarett samt sjukstugor, och att Röda Korset bedrev flera förlossningshem där; 9 av 29 Röda Kors-drivna förlossningshem låg i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län.⁶⁴ Det tyder på att just i Norrlandslänen var Röda Korset en viktig aktör, och det är möjligt att driften av privata förlossningshem i glest befolkade områden var olönsam.

När det kommer till östra Götaland och orsaken till att kartan visar få förlossningshem där kan en förklaring vara närheten och kommunikationerna till Stockholm som gjorde det möjligt att resa dit i stället. En annan förklaring är att flera av de förlossningshem som fanns i området hade relativt många vårdplatser. Genomsnittligt vårdplatsantal för förlossningshem var 5,3.⁶⁵ Skänninge privata förlossningshem hade 15 vårdplatser och i järnvägsknuten Nässjö fanns Anna Hassels förlossningshem med 15 platser.⁶⁶

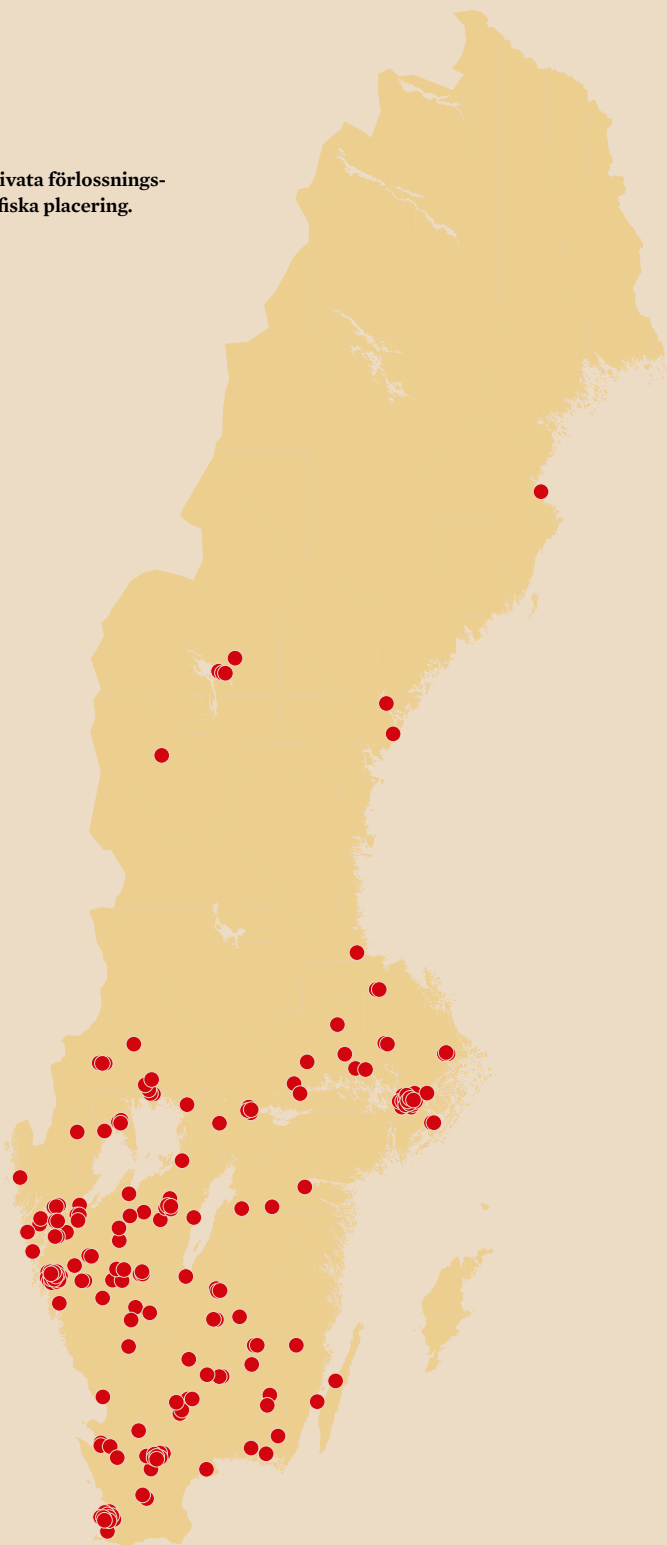
I västra och södra Götaland fanns flera kluster med förlossningshem, exempelvis ett kring Älmhult. Där låg Hvita Korsets förlossningshem som mellan 1921 och 1943 hade ett par olika adresser i eller runt Älmhult – tidigare hade verksamheten funnits i Örebro och Algutsboda. I närbelägna Liatorp och Möckeln fanns tre andra

förlossningshem. Samtliga dessa förlossningshem nämns i Isbergs rapporter och klustret kan alltså bero på att vi genom att Isberg besökte bygden känner till fler förlossningshem i just den här trakten – han intresserade sig särskilt för Hvita Korset som var en flitig annonsör i tidningarna. En annan förklaring till att vi finner ett kluster runt Älmhult skulle kunna vara att Hvita Korset med sin stora verksamhet – där man bland annat utbildade barnsköterskor – underlättade för andra att starta liknande verksamheter då det fanns utbildad arbetskraft att tillgå. Vi återkommer till detta i kapitlet »Entreprenörerna«. Älmhult var dessutom en järnvägsknut längs med Södra stambanan, vilket gjorde det möjligt att ta sig dit från olika håll i såväl södra som västra och östra Sverige.

Ett annat kluster av förlossningshem fanns runt Hässleholm som också låg längs med Södra stambanan. Det var denna bygd som Isbergs bok *Exploatering av mödrar och nyfödda barn* handlade om.⁶⁷ Här gjorde Isberg tillsammans med dr Matilda Freidenfelt-Sjövall⁶⁸ inspektioner av sammanlagt sju förlossningshem eller barnmorskeverksamheter i juli 1928. Av deras rapport framgår att flera av verksamheterna låg på bara några minuters gångväg från varandra. Flera av de verksamheter som i rapporten kallades förlossningshem utgjordes av kvinnor som tog emot ogifta gravida kvinnor för inackordering i sina hem, precis som Hanna Petersson. Verksamheten kunde vara småskalig; några av de besökta kvinnorna uppgav att de bara haft en enstaka inackordering det senaste året, andra hade haft ett tiotal.

Samtliga anlitade någon av barnmorskorna Ester Lundkvist eller Tyra Düringer som också räknades in bland de sju aktörer som bodde i området. Lundkvist tog dessutom själv emot inackorderingar i sitt hem, och både hon och Düringer förmedlade fosterhem till de barn som de förlöste hos de andra kvinnorna om inte dessa själva hade sådana kontakter. Ingen av de sju verksamheter som i inspektionsrapporten omtalades som förlossningshem i

**Karta 1. De 181 privata förlossnings-
hemmens geografiska placering.**

Hässleholm listades i den statliga utredning som samma år gjorde sin inventering av förlossningsanstalter. Det berodde troligen på att dessa verksamheter varken var att betrakta som anstalter eller var kända av utredningen. I stället tycks det som att det var genom de statliga inspektörernas hembesök och kartläggning som inackorderingsverksamhet och fosterhemsförmedling omtolkades till förlossningshem.

När systematiken och nätverken kring dessa verksamheter blev blottlagda blev det tydligt att en individ som erbjöd inackordering åt obemärkta i sitt hem och därtill fosterhem till dessa kvinnors väntade barn kunde vara del av ett större, löst sammansatt nätverk av barnmorskor, fosterhem och privata barnhem.⁶⁹ Genom att benämna dessa som »små privata förlossningshem« markerade Isberg att det var systematiserade affärsverksamheter det var frågan om, som stod utanför samhällets kontroll eftersom de flesta varken lydde under lagstiftning som reglerade barnmorskors verksamhet eller privata barnhem. Han skrev:

I större eller mindre utsträckning synes den av dessa »förlossningshem« drivna, okontrollerade verksamheten vara präglad av brist på ansvarskänsla för de nödställda mödrarna och deras barn samt av okunnighet i fråga om hygienens och den medicinska och sociala barnavårdens nutida krav. Situationen försvårades därav att här ifrågasvarande förlossningshem dels – på ett undantag när – innehavas av personer, som ej äro ex. barnmorskor och som därför ifråga om sin verksamhet äro fritagna från anmälningsskyldighet och inspektion ...⁷⁰

Genom att omformulera informella arrangemang mellan privatpersoner till den mer formella benämningen »förlossningshem« kunde Isberg peka på orimligheten i att det fanns sådana verksamheter som var »fritagna från anmälningsplikt och inspektion«. På

så sätt tjänade benämningen av dessa verksamheter som förlossningshem ett politiskt syfte för att få till stånd lagstiftning »så, att licens erfordras för upprättandet och innehavandet av dylika hem ...«⁷¹ Hur det gick med den saken återkommer vi till i kapitlet »Striden om en fri marknad«.

AVSLUTNING

Trots att en förlossning fram till 1938 innebar en avgift för i stort sett alla mödrar, betydde skammen och den ekonomiska utsatthet som en utomäktenskaplig graviditet förde med sig kostnader av ett annat slag. Det gav upphov till en marknad kring mödra- och spädbarnsvård där hemlighetsmakeri och anonymitet blev en av de tjänster som såldes. Betalning kunde ske i form av pengar, arbete eller nedsatt lön för arbete. Den desperata situation som kvinnorna befann sig i kunde leda både till att de betalade höga priser och tvingades acceptera lönedumpning. Fram till 1917, då lag om barn utom äktenskap instiftades, var en sådan marknad sanktionerad av statsmakterna. Därefter blev hemlighetsmakeriet kring utomäktenskapliga graviditeter och barn om än inte förbjudet så betydligt svårare, eftersom föräldrarna skulle registreras och en kommunal barnavårdsman skulle ha uppsikt över barnet. Annan lagstiftning som syftade till att säkerställa vad som ansågs vara barns bästa, instiftades 1902 för fosterbarnsvård och 1917 för adoptioner. Men också denna lagstiftning kringgicks i många av de arrangemang som erbjöds på marknaden. Det var åtminstone vad Hagbard Isberg och hans likasinnade hävdade när statens inspektion för fattigvård och barnavård började göra hembesök hos dem som annonserade ut sina tjänster till »obemärkta«.